

Moghanirahimi, Samad. (2021). “Tarihten Günümüze İran’daki Türkler ve Türk-İran İlişkileri”. *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*. 5 (2), 213-220.

Tanıtım Yazısı

TARİHTEN GÜNÜMÜZE İRAN’DAKİ TÜRKLER VE TÜRK-İRAN İLİŐKİLERİ*

The Turks in Iran and The Turkish-Iran Relations from History to The Present

Hazırlayan: Samad MOGHANIRAHIMI**

Yaklaşık bin yıldır Türkler, İran tarihi ve coğrafyasındaki sosyal ve siyasi gelişmelerin Őekillenmesinde önemli rol oynamışlardır. Tarihte İran coğrafyasında birçok Türk hükümeti kurulmuş ve bu coğrafya üzerinde ticari, siyasi, eğitim gibi alanlarda pek çok faaliyet göstermişlerdir. Gazneliler, M.S. 963’ten başlayarak 224 yıl boyunca; Selçuklular, M.S. 1037’den başlayarak 157 yıl boyunca; Harezmşahlar, M.S. 1098’den başlamak üzere 221 yıl boyunca; İlhanlılar, M.S. 1256’dan başlayarak 79 yıl boyunca; Çupaniler, M.S. 1335’ten başlayarak 22 yıl boyunca; Celayeriler, M.S. 1335’ten başlayarak 97 yıl boyunca; Timurlular, M.S. 1370’ten başlayarak 136 yıl boyunca; Karakoyunlular, M.S. 1378’den başlamak üzere 91 yıl boyunca; Ak Koyunlular, M.S. 1378’den başlayarak 130 yıl boyunca Kafkasya, Doğu Anadolu ve Kuzey İran bölgelerinde; Safeviler, M.S. 1501’den başlayarak 221 yıl boyunca İran, Pakistan, Afganistan, Türkmenistan ve Kafkasya bölgelerinde; Afşarlar, 1736’dan başlayarak 60 yıl boyunca; Kaçarlar, M.S. 1785’ten başlayarak 140 yıl boyunca İran ve Kafkasya bölgelerinde hâkimiyet kurmuşlardır.

Tarihte İran coğrafyasında kurulan tüm bu Türk devletlerinin dışında günümüzde de yerli olarak İran coğrafyasında yaşam süren birçok Türk halkı vardır. Çoğunluk olarak *Karapapaklı*, *Sungurlu*, *Afşar*, *Şahseven* boyları; Erdebil, Hemedan, Zencan, Gazvin, Tahran, Alborz eyaletlerinde yaşam sürmektedir. Türk dünyasının; yani İran coğrafyasının en güneyinde, Kaşkayın ve etrafına yakın olan ve Kaşkayın halkıyla benzer kültür ve Őive özelliklerine sahip olan *Nefer*, *Bayat*, *İnanlı*, *Baharlı*, *Bıçakçı*, *Halaç* gibi Türk toplulukları ise Fars, İsfahan, Kerman, Buşehr, Kohgiluyeh, Çarmahal, Huzistan gibi eyaletlerde dağınık Őekilde yaşamaktadır. İran’ın Kuzey doğusunda ise Türkmenler ve Horasan Türkleri, Golestan ve Horasan eyaletlerinde yaşamaktadırlar.

İran coğrafyası üzerindeki Türk hâkimiyeti yüzyıllar sonra 20. yüzyılın ilk çeyreğinde sona ermiştir. Kaçar hanedanının yıkılmasının ardından, İran-Pehlevi hükümeti iktidara gelmiştir. Bu iktidar değişimi, İran Türkleri için önemli ve olumsuz bir dönüm noktasıdır. Bu dönemden itibaren İran’da yaşayan Türkler, çeşitli kısıtlamalara maruz kalmıştır. Pehlevi Döneminde başlayan “*Persleşme*” ideolojisi ile birlikte Türkler arasında, yaşadıkları İran topraklarında kendi kimliklerini koruma ve kültürlerini canlı tutma bilinci uyanmıştır. Bugün Türklerin İran siyasetinde ve ekonomisinde önemli ve kritik bir rol oynamadıkları görülmektedir. Bununla birlikte Türkçe medya araçları, TV, radyo, gazete,

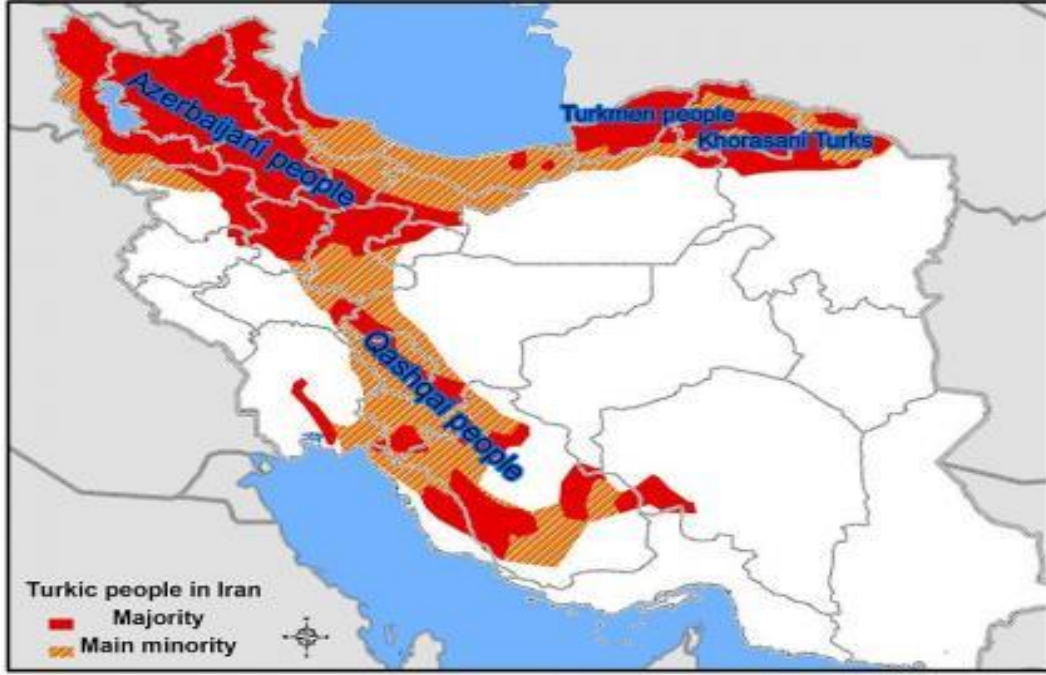
* Geliř Tarihi / Received: 25.12.2021, Kabul Tarihi / Accepted: 27.12.2021. DOI: 10.34189/asyam.5.2.008

** Gazi Üniversitesi, s.mughanli@gmail.com, ORCID ID:https://orcid.org/0000-0002-3737-1345

dergi ve Türkçe eğitim ve öğretim haklarına Anayasal olarak sahip olmaları; ancak bu hakların devlet tarafından desteklenmemesinden dolayı uygulanmaması Türklerin İran mevcut hükümetiyle çatışmalarının bir nedenidir.

Yaklaşık 85,580,941 nüfusu olan İran'ın genetik olarak neredeyse yarısı Türk kökenli, diğer yarısı ise Arap, Kürt, Beluç, Lor, Gilek, Mazen, Kormanc ve Fars kökenli olarak bilinmektedir. Buna karşın yıllardır İran coğrafyası üzerinde yaşam sürdüren Türklerin İran'daki çeşitli topluluklar ya da hükümetler tarafından bilinçli olarak asimile edilmesi nedeniyle psikolojik olarak kendisini Pers hisseden insanların sayısı artmıştır. Ancak yine de nüfus temelinde bakıldığında İran nüfusunun büyük bir kısmını Türk kökenli halkların oluşturduğu görülmektedir.

Harita 1. İran'daki Türk Halkı

Türklerin Farsçaya değer verip onu edebi eserlerinde, günlük yaşantılarında, devlet yönetiminde ve daha başka sahalarda yaşatmaları ise Türklerin kendini Pers hissetmeye başlaması sorununu tetiklemiştir. Bunun yanında kadim Türk kültürü de İran coğrafyası üzerinde yaşayan ve Türk olmayan toplulukları etkilemiştir. İki farklı kadim kültüre sahip bu iki halk birbirinden farklı faydalar sağlamışlardır. Ulusların arasında görülen etkileşimlerin ve çeşitli konular üzerinde varılan anlaşmaların, halklara farklı alanlarda katkılar sağladığı da bir gerçektir. İran'da yaşayan Türklerin şikâyetçi oldukları konu ise o topraklarda azınlık değil, çoğunluk durumunda olmalarına rağmen, eşitlik durumunun iyi yönetilememesi ve Türklerin özlük haklarına tam olarak sahip olamamasıdır. Türklerin de yaşadıkları İran topraklarında devlet otoritesi halklar arasında eşitlik sağlarsa İran nüfusunu oluşturan 40 milyon Türk halkı da İran ve diğer Türk dünyası devletleri arasında yapılabilecek iş birliği çalışmalarında aracı rolünde olabilecektir. Böylece hem İran yönetimi ve İran yönetimi altında faaliyet sürdüren Türk halkları hem de diğer Türk dünyası devletleri, önemli bir güven ve güç kaynağına sahip olmuş olacaktır. Fakat İran Türkleri özellikle de yönetim tarafından gördükleri baskılardan ve uygulamaya tabi tutuldukları kısıtlamalardan dolayı kendi dillerini ve özgür medyalarını yurt dışında aramaktadır. Yurt dışındaki ülkelerin arasında ise en çok Türkiye'nin medyasından, sinemasından, müziklerinden, giyim kültüründen etkilenilmektedir. İran Türkleri, seyahat etmek ve eğitim için de en çok Türkiye'yi tercih etmektedir. Türkiye'yi seçmelerinin sebebini ise mesafe, para birimi, kültür ve dinlerini rahat yaşayabilmeleri, dillerini özgürce kullanabilmeleri gibi unsurlar oluşturmaktadır. Türkiye'den sonra tercih edilen yerler arasında Azerbaycan da vardır (<https://www.trt.net.tr/persian/brnmh-h/2018/05/23/trkhh-dr-yrn-qlyt-mhswb-nmy-shwnd-977594>).

Daha önce de belirtildiği gibi Türk dilinin kullanılması konusunda İran Türkleri için bazı kısıtlamalar mevcuttur. Çok az sayıda İran Türkü, Türkçeyi Azerbaycan ve Türkiye ülkelerinden Latin

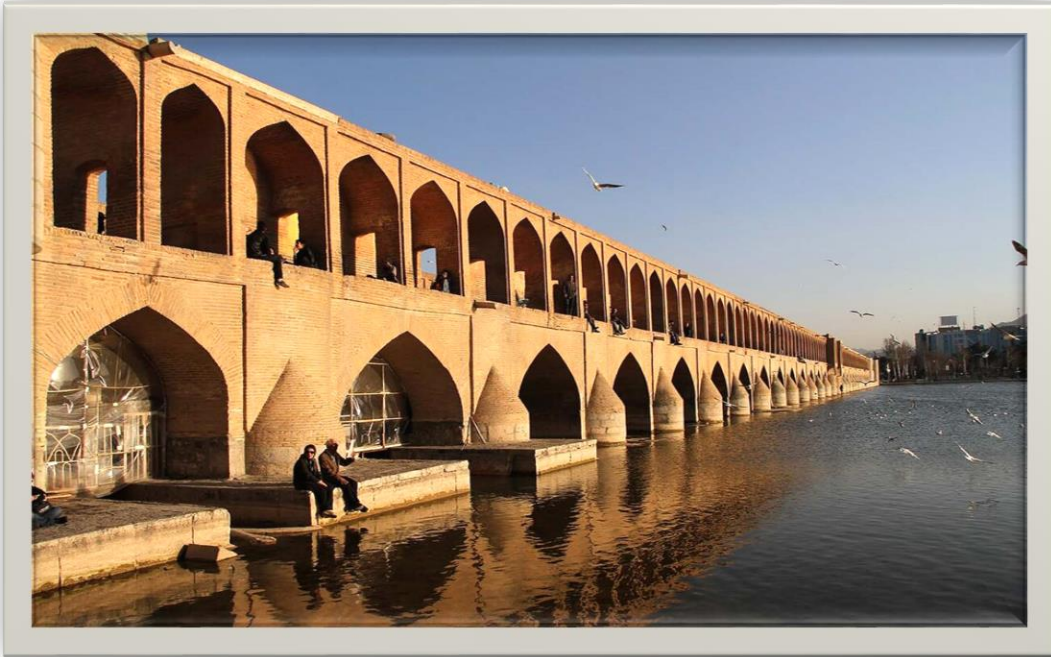
alfabesi üzerinden öğrenmeye çalışıp kendi aralarında kullanmaya çalışmaktadır. İran'da az sayıda olmakla birlikte Türkiye Türkçesinin eğitimini veren kurslar da vardır. Bu faaliyeti gerçekleştiren kurumlardan biri de *Yunus Emre Enstitüsü*'nün Tahran'da bulunan şubesidir. Eğitim kurumları dışında Türk dizileri, filmleri İran Türkleri için Türkiye Türkçesini öğrenmek adına bir yoldur.

İran Türkleri eserlerinde Arap alfabesini kullanmayı tercih etmektedir. Bunun sebebi ise İran'da eğitimin Farsça olarak yürütülmesidir. Bunun dezavantajı ise İran Türklerinin dertlerini Türk dünyasına anlatamamalarıdır. İran Türkleri eserlerinin çoğunu da Farsça yazmışlardır. Bu eserlerin arasında çok önemli eserler var ki Türkçeye tercüme edilmesi önem taşımaktadır. İran'da Türkçe ve Farsça şiir yazar yüzlerce Türk şairden birkaçı “مولانا *Mevlâna*, *Usta Şehriyar*, *Nazami Gencevi* (*Lily*, *Majnoon*, *Shiron*, *Farhad* vb. eserlerinin yaratıcısı), خاقانی *Kaani*, صائب تبریزی *Saeb tebrizi*, Şeyh Mahmud *Shabestari*, *Parvin Etesami* (ilk kadın şair), لسان شیرازی *Lisan i şirazi*, قطران *Qetran*” gibi isimlerdir. İran Türkleri arasındaki bilim insanları ise *İbnisina*, *Biruni*, *Farabi*, *Hayyam*, *Harezmi*'dir.

İran Türkleri arasında kalabalık nüfusa sahip olan Azerbaycan Türkleri ile Türkmenler ise dil ve kültür konusunda daha çok koruyucu olmuşlar ve yaşadıkları yerlerde çoğunluk durumunda oldukları için başka kültürlerden daha az etkilenmişlerdir. Ayrıca Türkmenler, başka etnik gruplarla gerçekleştirilen evliliğe olumlu bakmamışlar ve bu duruma karşı kapalı bir Türk grubu olarak yaşamlarını sürdürerek kültürlerini korumaya çalışmışlardır. Ancak Kaşkayılar ve İran Türklerinin daha az kısmını oluşturan boylar, dağınık yaşadıkları için de Azerbaycan ve Türkmen Türklerinin tam tersi daha fazla asimile olmuşlardır. Bunlara rağmen İran'da yaşayan Türk halkları; düğün, giyim, yemek, halı gibi kültüre dair unsurlarda, Eski Türk kültür izlerini takip etmeye ve uygulamaya devam etmektedir. İran Türklerinin eski Türk yaşam kültürünü günümüzde de sürdürmesine bir diğer örnek ise hem yerleşik hem de konar-göçer tarzda yaşam sürdürmeleridir. Konar-göçer tarzda yaşamını devam ettiren gruplar, yaz ve kış mevsimlerinde yaylak ve kışlak olmak üzere iki farklı yaşam alanı arasında yer değiştirmektedir. Konar-göçer gruplar daha çok hayvancılık ve çiftçilik ile uğraşmakta, ama kuraklıktan dolayı İran Türkleri arasında da konar-göçer tarzda yaşam biçimini benimseyenlerin sayısı gittikçe azalmaktadır. Yerleşik yaşam süren Türk halkı ise İran'ın petrol ve gaz kaynakları bakımından zengin olmasına rağmen güçlü ekonomik şartlara sahip değildir ve İran Türkleri arasında işsizlik oranı yüksektir. Bunların yanında balıkçılık ve sanayi sektörlerinde çalışan İran Türkleri de vardır.

İran'da Türklerin İzi

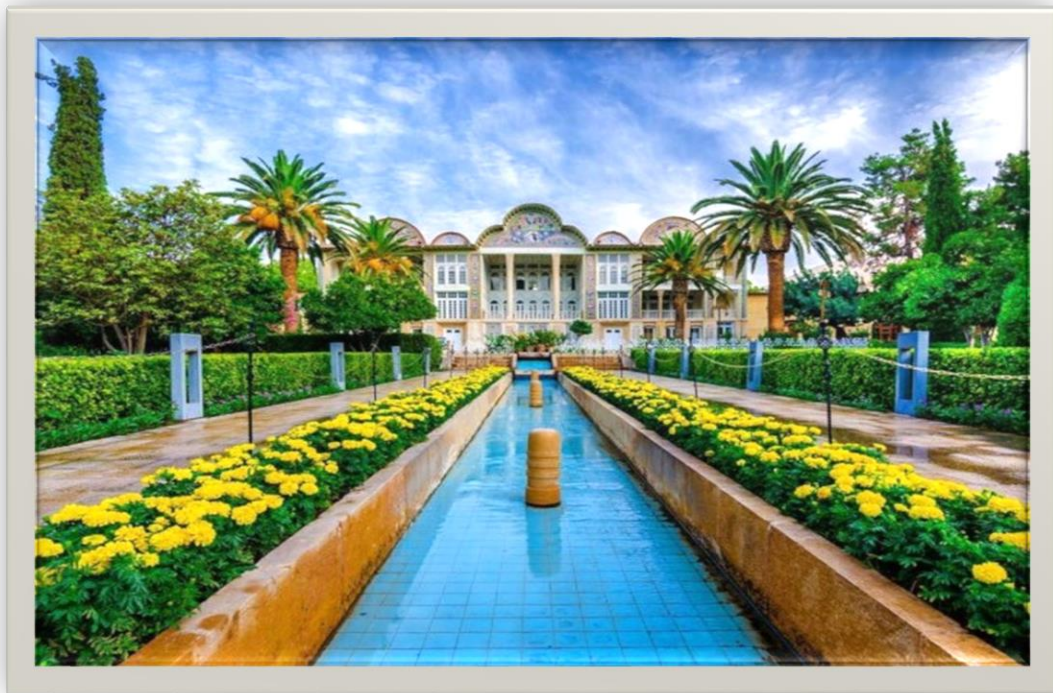
Resim 1. 33 köprü – 33 pol, Safevîlerin eseri, İsfahan.

Resim 2. Erg Tebriz

Resim 3. Kaşkayılar, Bağ-1 Erem, Şiraz

İran Türkleri ve Türk dünyası ile ilgili şunlar aktarılabilir:

Şivesi Cumhuriyet Azerbaycan gibidir. Qashqai'ların da son tarihî bağlantısı; yani Akkoyunlu Devleti ve dolayısıyla Türkiye'nin Trabzon, Bayburt ve Gümüşhane, Erzurum gibi illeri ile bir bağlantısı vardır. O yüzden şivesi Türkiye ve Azerbaycan'ın ortasında bir karışımdır. İran Türkleri en az 5000 yıllık Sümer tarihine bağlı olduğu için, İran'ın güneyde Sümerlerin bulunduğu yerlerde yer alan o günkü Kaşkaylıların etrafındaki türküler Sümer'den kalıntı sayılabilir. Ancak sonradan Türkistan, Uygur, Özbekistan, Azerbaycan ve Türkiye'den Qashqai bölgesine gelip kalan gruplar olmuş ve sonradan Qashqai ismini almıştır. Qashqai ismi için Özbekistan'ın Kaşka Derya Gölü'nün ismini aldığı söz konusudur. Aynı zamanda alını beyaz hayvanlar üzerinden alınan bir isim de olabilir. Son zamanlarda Qashqai dediğimizde Kayı boyuna bağlı grup olduğunu söyleyen de vardır.

İran Türkleri bir zaman Şah İsmail etkisiyle Şii mezhebine yönelmiştir. Azerbaycan'da ve Türkiye'de; bu mezhep konusu eskiden Türk dünyasıyla ayrıştırıcı bir etken olsa da günümüzde gençler tarafından ciddiye alınmamaktadır. İran Türkleri daha çok medya ve iletişim olarak Türk dünyasından kültürel konuları takip etmekte ve bu konulara vurgu yaparak bağlantılar kurmaya çalışmaktadır. Türk dünyası daha da çok birleşmek için Türkiye'den sonra ciddi nüfusa sahip olan İran Türklerini ihmal etmemelidir. Güçlenmek için kültür dışında turizm, eğitim, ticaret, evlilik, medya aracılığıyla köprüler kurulmalıdır. Stratejik olarak da İr Kaşkaylılar, Bağ-ı Erem, Şirazan Türk dünyasının bitişik topraklar olarak Doğu'dan Batı'ya Karayolları ve Deniz Yolları, Hava Yolları ölmek üzere kilit bir coğrafyadır. Doğudan Türkmenistan, Özbekistan'ı; Batıdan Azerbaycan'ı Türkiye ile birleştirerek Türk dünyasının daha da yüksek bir seviyeye götürülmesine sebebiyet verecektir.

Bir başka kayda değer örnek, Türk dünyasının en çok taraftarı olan traktör sazı Tebriz futbol takımıdır ki maçlarda 100000 kişi beraber Türkiye'yi, Karabağ'ı ve Doğu Türkistan'ı sloganlarla desteklemiştir. Bu takımın bir küçük örneği de Qashqai futbol takımıdır.

Son yıllarda seçilen milletvekillerinin arasında Türk vekillerin bir fraksiyonu oluşmuştur. Milletvekillerinden yaklaşık sayı olarak üçte biri oluşturması, başta sevindirici olsa da uygulamada Türklerin isteklerinin hiçbiri icra edilmemiştir. Çünkü onların çoğu gerçekten Türk milliyetçiliğinin temsilcisi ne yazık ki değildir.

İran Türkleri araştırma ve yayın için aslında çok bakir bir Türk topluluğudur. Bunların arasında yaygın olan Türkler dil ve kültür örneğinde çok tehlikeli bir durumdadır; onun için akademik çalışanlara bunların dil ve kültürünü araştırıp yazmaları önerilmektedir.

Başka bir husus Qashqaiların bulunduğu coğrafya; yani eskiden de Qashqai eyaleti adında olan eyalet, Fars eyaleti diye adlandırılmıştır. Bu coğrafyada 25 yıllık bir sözleşme ile petrol ve gaz alanları devlet tarafından Çin Devleti'ne çalışmak için sözleşme ile verilmiştir ki bu konu Uygur Türklerine benzer bir durum olmasından çekinen Türkleri rahatsız etmiştir.

Günümüzde İran'da araştırmacıların çoğuna göre Sümer halkının tarihi ve dili en yakın Türklerle bağlantılıdır. Sümerler İran'da bulduklarından günümüzdeki İran Türkleri kendilerini Sümerlerle aynı kökten bilmektedir (<https://turanian.blog.ir/tag/>).

Fotoğraflar

Kaynak: (<https://www.kacgun2017.com/genel/azerbaycan-yoresel-kiyafetleri-hakkinda-bilgi.html>).

Kaynak: (<https://www.facebook.com/494719847227918/photos/>).

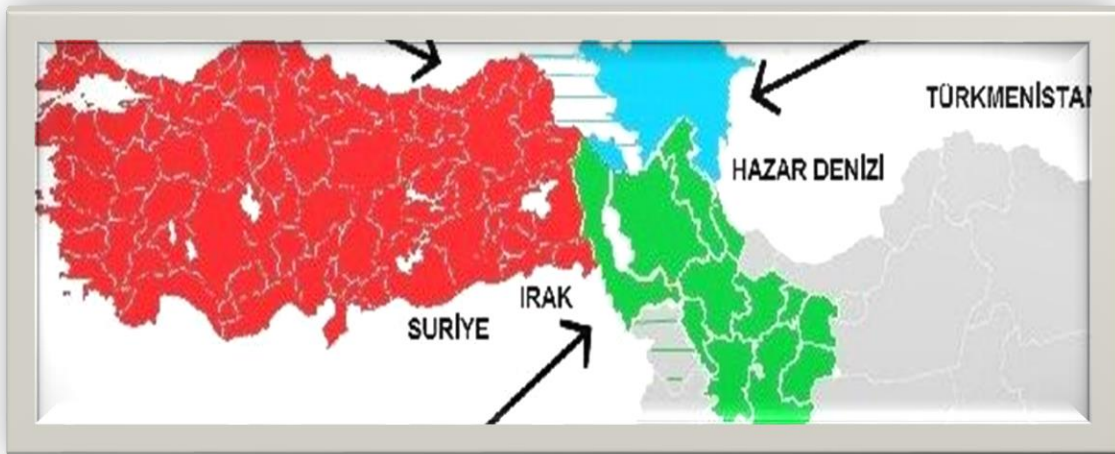
Kaynak: (<https://www.facebook.com/cheapcharter/photos/>).

Kaynak: (<https://talentcity.ir/turkmen-men-s-clothing>).

Sonuç olarak; İran'daki Türk halkı azınlık olarak görülemez.

Harita 2.

Kaynak: (<https://twitter.com/azizarazli/status/471652337971634176>).